

Eski Türkçeden Çağdaş Uygurcaya
Mirsultan Osman'ın Doğumunun 85. Yılına Armağan,
Ed.: Aysima Mirsultan – Mihriban Tursun Aydın – Erhan Aydın,
Konya, 2014: Kömen Yayınları, s. 89-106

Eski Uygur Hukuk Belgelerinde Geçen *borun* ve *borunluq* Üzerine¹

Dai Matsui
(Hirosaki)

1. Giriş

Prof. Dr. Wilhelm Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte* başlıklı büyük sözlüğünde, Doğu Türkistan Türkçesi bir kelime olan *borun* “kefil, garantör (Bürge)” ve onun bir varyantı olarak *burun* “güvenlik, emniyet, garanti (Sicherheit, Bürgschaft)” sözünü kaydetmektedir.² Gunnar Jarring’ın *Eastern Turki Dialect Dictionary* sözlüğünde de *borun* “kefil, garanti; garantör (surety)” kelimesi kaydedilmektedir.³ Çin’de yayımlanan Çağdaş Uygurca – Çince sözlükler, *borun* kelimesini Çince 保人 *bǎo-rén* “kefil” sözünden alıntı olarak açıklamaktadır.⁴ Bugün Çağdaş Uygurcanın en hacimli sözlüğü olan *Uygur tilining izahliq luğiti* içerisinde *borun* kelimesi için harfiyen şöyle denmektedir: “**borun** (*xen(zuçe)*), *başqa biringe vekilten mes’uliyetni vaqitliq öz üstige alğuçı*”. Ayrıca “*borun sözi-ning abstrakt isim şekli*” olan *borunluq* kelimesi de kaydedilmektedir.⁵

ED, DTS ve benzeri eski Türkçe sözlükler ise, şimdiye kadar *borun* “kefil, garanti; garantör” ve *borunluq* kelimelerini kaydetmemiştir. Ancak, Alman Turfan sefer heyetleri tarafından getirilen üç Eski Uygurca belgede *borun* ve *borunluq* kelimeleri geçmektedir.

Bu yazımda, söz konusu *borun* ve *borunluq* kelimelerinin geçtiği üç eski Uygur belgesinin (U 5311 = Text A; *U 9187 = Text B; U 5960 = Metin C)

¹ JSPS KAKENHI Grant Numbers 26300023, 26580131, 26284112 desteğiyle tamamlanan bu makalem, 2011’de Ankara’da düzenlenen *Beşbalıklı Şingko Şeli Tutung Anısına Uluslararası Eski Uygurca Araştırmaları Çalıştayı*’nda okunan İngilizce bildirimim Türkçe çevirisidir. Çeviriyi yapan Sayın Prof. Dr. Mehmet Ölmez’e teşekkür ederim.

² VWTD IV, 1663, 1821.

³ Jarring, 58.

⁴ WHCD, 60.

⁵ UTIL I, 457.

tamamının edisyonları sunulmakta, ⁶ MS 10.-14. yüzyılda eski Uygur toplumunda *borun* ve *borunluq*'un sosyal amacı ve işlevleri incelenmektedir.

2. *Borun ve borunluq*

Metin A, vergi için veya işgücü hizmeti yerine tüketilen mal üzerine bir hesap cüzdanından bir fragmandır.⁷ Başlangıç kısmında konu edilen *borun* kelimesi, *borun bāgi* şeklinde geçmektedir:

Metin A (U 5311)

ıbošaču ıbo(r)un bāgi bolmıš-ıta birmiš-im ıudči borun bāgi ıbolmıš-ta birmišim
“Bošaču'nun *borun-bāgi* olduğu zamanda (vergi için) verdiğim (mal aşağıdaki gibi)... Udčı'nın *borun-bāgi* olduğu zamanda (vergi için) verdiğim (mal aşağıdaki gibi)...”

Burada geçen *borun*, Radloff tarafından yaygın bilinen eski Türk unvanı ile karıştırılmış ve *buyruq* diye okunmuştur [ED, 387], ancak harf şekilleri *buyruq* = PWYRWX değil, açıkça PWRWN = *borun* veya *burun* şeklindedir [bk. aşağıda not A2]. Buradaki *borun* kelimesi, şüphesiz yukarıda zikrettiğim Doğu Türkçesinde veya Çağdaş Uygur Türkçesinde *borun* “kefil, garanti; garantör” ile ilişkilidir.⁸

Metin A'nın içindekiler, 26. ve 27. satırların arasında boş yer ile iki parçaya (1-26 ve 27-42) ayrılmaktadır. Tarafımdan yukarıda gösterilen ibareler ise her ikisinin başlangıcı olmaktadır. Burada geçen *borun-bāgi* “*borun beyi, borun lideri*”nin sosyal amacını incelersek, önümüzdeki Metin A'ya benzer bir şekilde vergi harcı ile ilgili eski Uygurca hesap cüzdanlarında geçen *on-bāgi* “onluğun beyi, on kişilik kuruluşun lideri” ile mukayese etmemiz gerekir.

U 4845v = Matsui 2002, Text D

ıušaqa-a on bāgin-gā birmiš-im ıpaıysıpa on bāgin-gā birmiš-im “Ušaqa *on-bāgi*'ne (vergi için) verdiğim (mal aşağıdaki gibi) Paıysıpa *on-bāgi*'ne (vergi için) verdiğim (mal aşağıdaki gibi)”

Ch/U 7460v = Matsui 2002, Text E

ıbiıy on bāgi bolup birmišim ıı[. on bā](gi) bolup birmišim “Bıy'ın *on bāgi* olup, (vergi için ona) verdiğim (mal aşağıdaki gibi) [. . .]'nın *on bāgi* olup, (vergi için ona) verdiğim (mal aşağıdaki gibi)”

Ch/U 6986v = Matsui 2002, Text F

⁶ Bu makaledeki eski Uygurca metin de genellik SUK'ın önerdiği transliterasyonu ve transkripsiyonu karıştıran sistemine uymaktadır. Metindeki [ABČ] biçimi kaybolan harfi göstermektedir; (ABČ) biçimi kaybolan harfleri; [] şekli, kaybolan ve eksik parçayı; (. . .) şekli ise, görünür ancak okunamayan harf ve sayısını gösterir.

⁷ Bk. aşağıda not A4-6, A23, A33; ClarkIntro, 450; Li Jingwei 1996a, 184-187; VOHD 13,21 #212.

⁸ Metin kontekstine bakılırsa, *burun* kelimesinin “burun, boru; önceki, evvelki” anlamlarında olması mümkün görünmemektedir.

2yitinč ay [t]ört ygrmikä tapmiş on bāgi bolup 3atay turmiş-qa bir böz alıp b “Yedinci ayın on dördüncü gününde, Tapmış *on-bāgi* olup, Atay-Turmiş’a bir bez alıp v(erdim)”

U 5665v = Matsui 2002, Text G

1[. ot]uz-qa (. . . .)r on bāgi bolup kälmiş birim “[. . . ayının] otuzuncu gününde (. . . .)r’in *on-bāgi* olup (olduğu zaman) gelmiş (= kesilen, toplanan) vergi (aşağıdaki gibi)”

Zaten ortaya koyduğum gibi, bu *on-bāgi* “onluk grubun beyi”, kendisinin emrindeki *onluq* ~ *on-luq* “onlu, on kişilik kuruluş”undan çeşitli vergiler alan ve ayrı işgücü hizmeti yerine ödenen para veya mal toplayandır. Yani on kişiden oluşan *onluq* “onlu”, vergileri veya işgücü hizmetleri kesmesi için sosyal bir birim olmuştur.⁹

Yukarıda gösterdiğim hesap cüzdanları açıkça aynı formüle göre yapılmıştır: *X on bāgin-gā birmişim* “*X on-bāgi*’ne (vergi için) verdiğim (mal aşağıdaki gibi)”, *X on bāgi bolup birmişim* “*X*’nin *on bāgi* olup (vergi için ona) verdiğim (mal aşağıdaki gibi)”, vb. Metin A’da *borun-bāgi*’nin geçtiği ibarelerde de benzer bir formül görülmektedir: *X borun bāgi bolmiş-ta* “*X*’nin *borun-bāgi* olduğu zamanda”. Dolayısıyla, Metin A’da geçen *borun-bāgi*’nin *on bāgi*’ne benzer sosyal rolü oynadığını ve herhangi bir sosyal kuruluşun lideri olduğunu kabul edebiliriz. Bilindiği gibi *on-bāgi*, *on-luq* ~ *onluq* “onlu, on kişilik kuruluş”un lideri olduğu için nispeten önümüzdeki *borun-bāgi* “kefil bey, garantör lideri” için *borun-luq* ~ *borunluq* “kefil kuruluş, garantör birliği” bulunduğu bekleyebiliriz.

Gerçekte, Metin B (U 9187)’de Eski Uygurca bir kelime *borunluq* geçmektedir. Bu *borunluq*, belgesinin sonuna imza (*nišan*) atan altı kişinin (Quđluγ-Qaya, Tämür-Turmiş, Qalimdu, İl-Tämür, Masi, ve Bayalča) oluşturduğu sosyal bir grup, topluluk olmuş olmalıdır. Bağlama göre, bu *borunluq*, bir elbise (*ton*) için ticari (*satıy*) olan iki tane yarım-bezin (*yarım böz*) ücretini Kimqo adlı kişiden isteyerek Metin B’yi yapmıştır. Bu yüzden bu altı kişinin birbiri ile yardımlaşma ve ticari ortaklık için bir *borunluq* oluşturduğunu kabul edebiliriz.

Daha sonra Metin C’nin arka yüzünde geçen *borun-luq* (~ *borunluq*) kelimesi bunu kanıtlamaktadır. Bu belge, bir *borun-luq*’u oluşturan dört kişi (Ödemiş, Yol-Buqa, Torči-täsi ve Suv-Kärgiz) tarafından ihraç edilmiş, Yöläk adlı bir kişinin nöbetleşe gelen iş hizmeti yerine ödenen (para olan) bezi (*käzig bözi*) verdiğini tanımlayan bir makbuzu (*yanut bitig*) içermektedir [bk. not Cv]. Bundan dolayı, bu belgede geçen *borun-luq*, *käzig* adında bir işgücü hizmetinin ödemesine karşı mesul olan bir sosyal grup ve kuruluş olmalıdır. Ayrıca, Metin C ön yüzü 6.-8. satırlarda, arka yüzünde *borun-luq*’u oluşturan dört

⁹ Matsui 2002, 103-105. Krş. VOHD 13,21 #206, #196, #186, #35.

kişiden üçünün adları tekrar geçer, işgücü hizmeti (*kāzig*) yerine şarap (*soma*) ve hizmetkâr (*tapıyçı*) hazırlanmasını ortaklık karşılamaktadır. Metin A'da da işgücü hizmeti (*kāzig*) ilgili et (*ād*), pirinç (*tōgi*), un (*min*), hizmetkâr (*tapıyçı*) ve yağ (*yay*) *borun-bāgi*'ne ödenmiştir. Bu açıdan da *borun-bāgi* "kefil bey, garantör lideri" başkanlığında *borunluq* "kefil kuruluş, garantör birliği", *on-bāgi* "onluğun beyi" başkanlığında *onluq* "onluk"a benzer bir sosyal rolü oynamış olmalıdır [krş. Matsui 2002, 105, ve Texts E, F, G].

Yukarıda gösterilen üç belge aracılığıyla, eski Uygur toplumunda *borunluq* "kefil kuruluşu, garantör birliği"nin her yerde bulunduğunu ve onların *borun-bāgi* "kefil beyi, garantör lideri" başkanlığında *onluq* "onluk" gibi vergilere ve işgücü hizmetlerine karşılık olan sosyal birliklerin bulunduğunu onaylamaktadır.

3. Eski Uygur Hukuk Belgeleri İle Karşılaştırmalı İnceleme

Yukarıda gösterdiğim eski Uygurcadaki *borun* ve *borunluq* kelimelerinin kanıtı, bugüne kadar açık olmayan birkaç Eski Uygur hukuk belgesinin bağlamlarının anlaşılmasını sağlamaktadır. Aşağıda *borun* ve *borunluq* ile ilgili olabilen eski Uygur hukuk belgeleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmekte, eski Uygur toplumunda *borun* ve *borunluq*'un sosyal işlevlerinin anlaşılması daha iyi ortaya konmaktadır.

3.1. *Borunluq* ve Zorunlu Vergi Emirnameleri

Şimdiye kadar, makalelerimde birçok eski Uygur zorunlu vergi emirnamelerini ortaya koyarak onların eski Uygur vergi ve iş hizmet sistemlerinin tarihsel açıdan incelenmesi için önemli bir kaynak olabileceğini gösterdim.¹⁰ Eski Uygur zorunlu vergi emirnamelerinde *borun* ve *borunluq* kelimeleri hiç tanıklanmamıştır, ancak birkaç emirname, *borunluq* "kefil kuruluş, garantör birliği" ile ilişkili olabilmektedir.

Aşağıda, daha önceden yayımladığım emirnamelerin iki örneğini sunuyorum:

U 5309 = Matsui 1998b, Text 5 (VOHD 13,21 #22)

1 <i>it yıl säkiş[i](n)č ay yiti</i>	Köpek yılının sekizinci ayının yedinci
2 <i>yangüq-a anudup turγu qoyn-</i>	gününde, hazırlayarak duran koyunlar-
3 <i>-ta tüdün-tin qopuz (t)ämür</i>	-dan, <i>tütün</i> (hizmeti)'den başka, Qopuz-Temür
4 <i>bir noyın (P) [](.) inanč</i>	bir (hisse), Noyın, P[...] (.), İnanč ve

¹⁰ Matsui 1998a; Matsui 1998b; Matsui 2002; Matsui 2003; Matsui 2006; Matsui 2009; Matsui 2010b. Şimdi, bu Uygur emirnamelerinin toplu metnini hazırlamaktayım.

5 <i>lbay bilä bir üçi yapïγ</i>	Lbay ile birlikte bir (hisse), Üçi, Yapïγ ve
6 <i>mänčüg bilä bir singging-lig</i>	Mänčüg ile birlikte bir (hisse), Singging'li
7 <i>(..)W(..)L(.)Y yarim bilä bir qoyn</i>	(..)W(..)L(.)Y ise yarım (hisse), (böyle) tamamen bir koyunu
8 <i>birşün biš bađman min m-ä birşü(n)</i>	versinler. (Daha) beş <i>batman</i> unu da versinler.

U 5291 = Matsui 1998b, Text 6 (VOHD 13,21 #14)

1 <i>it yil bir ygrminč ay tört yngüqa</i>	Köpek yılının onbirinci ayının dördüncü gününde,
2 <i>tämür buq-a ilči-(kä) yulïγ-qa</i>	Temür-Buqa- <i>elçi'</i> ye (kendisinin) <i>yulïγ</i> (-vergi) olarak
3 <i>birgü bir kürk tä(g)[ä][ä]y-ni tüdün-</i>	verilen bir kürk ceket (için), <i>tütün</i> (hizmeti)'den başka,
4 <i>-tin öđämiš qy-a bir alđin tämür</i>	Ötemiş-Qaya bir (çeyrek), aldındaki Temür
5 <i>bir muši oylï bäküz bir alđin</i>	bir (çeyrek), Muši oğlu Bäküz bir (çeyrek), aldındaki
6 <i>yolči bir bilä bir ton alđin</i>	Yolči bir (çeyrek), (böylece) bütün bir giysi (vermeli), ve aldındaki
7 <i>darm-a iki qar-a x[o](č)-a bir</i>	Darma iki (çeyrek), Qara-Xoča bir (çeyrek),
8 <i>yöläk bir bilä bir ton bu iki</i>	Yöläk bir (çeyrek), (böylece) bütün bir giysi (vermeli). Bu iki
9 <i>käpüz-lig ton-qa bir külk böz</i>	pamuklu giysi yerine bir kürk
10 <i>tägäläy birşün</i>	ceket versinler.

Birincisi, *bir qoyn* "bir koyun"u ve *biš bağman min* "beş *batman* un"un resmi talebi için çıkartılmıştır. Ancak, resmi istenen dokuz adamın yedisi çapraşık olarak gruplanmaktadır: Qopuz-Temür yalnız, ⁴⁻⁵Noyin, P[...](.), İnanč ve Lbay'ın oluşturdukları bir dördlü, ⁵⁻⁶Üçi, Yapïγ ve Mänčüg'ün oluşturdukları bir üçlü de denk hisse önererek, Singging'li *(..)W(..)L(.)Y* da onların yarım hissesini yüklenmektedir [Matsui 1998b, 31].

İkinci belgede her birinin pamuklu elbise (*käpüz-lig ton*) vermesi gereken iki grup, yani bir dördlü (Öđämiš-Qaya, Tämür, Bäküz ve Yolči) ve bir üçlü (Darma, Qara-Xoča ve Yöläk) geçmektedir. Gerçekte her ikisi birlikte, iki pamuklu elbise yerine bir kürk ceket (*kürk böz tägäläy*) vermiştir. İki grubun içindeki kişiler, ⁷Darma'dan başka, eşit yüklenmiştir [Matsui 1998b, 35].

Önceki makalemde, bu belgelerin bağlamının iyi anlaşılmasına rağmen, orada geçen üçlü'nün veya dörtlü'nün sosyal rolü üzerine yeterince bahsetmemiştim. Ancak, şimdi, bu üçlü veya dörtlünün, elimizdeki B ve C metinlerinde geçtiği gibi, birlikte vergi veya işgücü hizmetine karşılık üç veya dört kişinin oluşturduğu *borunluq* olduğunu düşünebiliriz.

3.2. *Borunluq* da *onluq* İçinde mi Dışında mı?

Moğol dönemi Çin ve Fars kaynaklarına göre, Moğollar, hakimiyeti altına aldıkları halkları da binli (Çin. 千戶 *qian-hu* ~ Pers. *hazāra*), yüzlü (Uyg. *yüzlük* ~ Mong. *jayun* ~ Çin. 百戶 *bai-hu* ~ Pers. *šada*) ve onlu (Uyg. *onluq* ~ Mong. *arban* ~ Çin. 十戶 *shi-hu*) gibi ondalık sayı sistemi ile yeniden kurmuşlardır. Ayrıca, ondalık sayı sisteminin Doğu Türkistan'da eski Uygur toplumuna getirildiği de eski Uygur hukuk belgelerinde sıklıkla *onluq* "onlu", *yüzlük* "yüzlü", *ming-bägi* "binli beyi" (SUK Mi03), *yüz-bägi* "yüzlü beyi" (SUK Sa21) ve yukarıda gösterilen *on-bägi* sözlerinin geçmesi dolayısıyla açıkça bilinmektedir [Matsui 2002, 100-106].

Ancak, şimdiye kadar *borunluq* ve *borun-bägi*'nin geçtiği eski Uygur hukuk belgesi, sadece üç tane bulunmaktadır. Dahası, eski Uygurlar üzerine olan Çince ve Farsça kaynaklarda, *borun* ve *borunluq* ile ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Yukarıdaki incelememde *onluq* ve *borunluq* sözlerinin aynı sosyal rolü oynayan bir kuruluş olduğu açıklanmaktadır, ancak ikisinin ayrıldığı nokta henüz açıklanmamıştır, yani *borunluq*, *onluq* içinde mi, dışında mıdır, ortaya konmamıştır. Kaynakların ve kanıtların yetersiz olması dolayısıyla, bu sorunu sonuca kavuşturmak hâlâ zordur. Fakat, karşılaştırmalı analiz aracılığıyla birkaç görüş önerebiliriz:

Birinci olarak Metin C'nin ön yüzünü inceleyeceğiz. Bu metin, bir hesap cüzdanından bir fragman olup, vardiyalı işgücü hizmeti (*käzig*) veya başka vergiler için verilen bez (*böz*), içki (*som-a* ~ *sorma*) ve hizmetçi (*tapiyçi*) vermiş kişi olarak dokuz isme değinmektedir: (1) ^{r2}Sävinç, (2) ^{r3,6-7}Yol-Buqa, (3) ^{r3}Torçi, (4) ^{r4}Darma, (5) ^{r4}Töläk, (6) ^{r7}Suv-Kärgiz, (7) ^{r8}Torçi-täsi, (8) ^{r9}Taypo ve (9) ^{r11-12}Bäk-Tämür. Arka yüzündeki makbuza göre, bunlardan üç kişi yani (2) Yol-Buqa, (6) Suv-Kärgiz ve (7) ^{r8}Torçi-täsi, daha sonra iki kişi (Ötämiş ve makbuzu alan Yöläk) ile bir *borunluq* oluşturmuştur. Arka yüzünde geçen Ötämiş ve Yöläk'in ön yüzün kaybolan parçasında geçmesi de mümkündür. Eğer (3) Torçi ve (7) Torçi-täsi gerçekte aynı kişi ise, ön yüzdeki hesap cüzdanında geçen sayısı da tam olarak on olacaktır. Dahası, ön yüzünde herkesin bir yarım bez (*yarim böz*) verdiği söyleniyorsa [bk. aşağıda not B4 ve Cr5], ve ^{r5}*bilä ygrmi yarim böz* "tamamen 20 yarım bez [verdik]" ise, bu, on kişinin her birinin yarım bezi vermesinin sonucu olabilir. Dolayısıyla Metin C ön yüzde geçen bir *onluq* iki defa "onlu" tarafından yapılan bir hesap cüzdanı

ve o onlu altında birkaç kişi daha küçük kuruluş olan *borunluq* oluşturmuştur. Bir başka deyişle, bu *borunluq* ise bir *onluq*'un içindeki bir kuruluş olmuştur.

Ancak, Radloff tarafından USp, No. 122 ve 123 olarak yayımlanan iki hukuk belgesine bakılırsa, karşıt bakış da mümkündür. Aşağıda bunu birkaç düzeltme önerim ile göstereceğim:¹¹

SI 3Kr 29a = USp 122 = ClarkIntro, No. 119

1 <i>it yıl säki[zinc ay] tör(t)</i>	Köpek yılı, seki[zinci ayın] dördüncü
2 <i>yangıqa küsänčük iki är</i>	gününde. Küsänčük iki erkek,
3 <i>[t]urmış bir är alp toyril</i>	[T]urmış bir erkek, Alp-Toyril
4 <i>iki är • inäci iki är • älik</i>	iki erkek, İnäci iki erkek, Älik
5 <i>bir är • örük toyril bir ü[r]</i>	bir erkek, Örük-Toyril bir e[rkek],
6 <i>toruy ädgü toyril []</i>	Toruy, Ädgü-Toyril, [.]
7 <i>sävinč birlä bir [är olar?] birlä []</i>	Sävinč ile bir [erkek versinler. O
	erkekleri] tamamen [vergi?]
8 <i>-qa işläzün .</i>	için işlesinler.

SI 3Kr 29b = USp 123 = ClarkIntro, No. 112

1 <i>it yıl[qi] ts(an)[g]-qa q(ut)[yu üür]</i>	Köpek yılı çift vergi için dökülen
	[darı]
2 <i>-tä inäci [üč] küri üür K'D[]</i>	-da, İnäci üç küri darı, Käd[...]-
3 <i>[]süčük üç küri yar oyu(l)</i>	[. . .]süčük üç küri darı, Yar-Oyu(l)
4 <i>iki küri üür birlä säkiz</i>	iki küri darı, (yani) tamamen sekiz
5 <i>küri üür-ni äsän toyril</i>	küri darını Äsän-Toyril
6 <i>başlap kä(l)miş bayan-lar-qa birz-</i>	ve başlap gelmiş asillere ver-
7 <i>-ün bu (t)[a](m)ya (b)[iz] (t)sangči-lar-</i>	sin. Bu damga biz hazinedarlar-
8 <i>-ning o(l)</i>	-in'dir.

USp'de Nos. 107-127 olarak çıkartılan 21 tane eski Uygur belgesi tamamen İnäci (veya İnänči) adlı bir kişi veya onun Özmiş-Toyril adlı oğlu ile ilgili olarak, Milâdi 13. yüzyıla ait olduğu açıklanmıştır.¹² Yukarıda gösterilen iki belgede, karşılayanların biri olarak İnäci ismi geçmektedir. Birinci belgede, en azından dokuz kişiye, yani Küsänčük, [T]urmış, Alp-Toyril, İnäci, Älik, Örük-Toyril, Toruy, Ädgü-Toyril(l), [.] ve Sävinč'e, değinilmektedir. Bağlama göre, 6. satırdaki eksik parçada, Toruy, Ädgü-Toyril ve Sävinč ile beraber bir erkeği (*är*) verdiği bir kişinin adı geçmiş olmalı. Bu nedenle, bu belgede geçenlerin bir *onluq* oluşturduğunu düşünebiliriz.

¹¹ USp'den başka, bu metinler birkaç bilgin tarafından düzeltilmiştir: ClarkIntro, Nos. 119, 112; Umemura 1987; Li Jingwei 1996a, 194-197. Aşağıda göstereceğim edisyonum için hazırlanan yayımda ayrıntılı açıklanacaktır (krş. dipnot 4).

¹² Umemura 1977a, 020-022; Umemura 1987, 91-93; cf. Moriyasu 2002, 157, fn. 12. Kişi adını İnänči okumuşlarken SUK tarafından İnäci okunmasını kabul etmekteyim.

Dahası ikinci belgede üç kişi, yani İnäçi, Käd[...]-[...].süçük, ve Yar-Oyul'un tam olarak sekiz küri darı (üür "*Panicum miliaceum*") vermelerini buyurmaktadır. Yukarıda gösterdiğim U 5309 ve U 5291 (= Matsui 1998b, Texts 5 & 6) numaralı örneklere bakılırsa, burada adı geçen üç kişi de bir *borunluq* oluşturmaktadır.

Ancak, sadece İnäçi her iki belgede geçiyor ve belgelerin çıkartıldığı "köpek yılı (*it yıl*)" ise aynı yıl olmalıdır. Dolayısıyla, bu iki belge göstermektedir ki, İnäçi aynı zamanda farklı üyeleri ile oluşturulan bir *onluq*'a ve bir *borunluq*'a mensup olmuş olmaktadır. Bu nedenle, eski Uygur toplumunda *borunluq*, *onluq*'tan farklı, idari sisteme yerleştirilmemiştir ve Uygur halklarının sosyal ve ekonomi ihtiyacına göre değişkenlik gösterebilmektedir.

3.3. *Borunluq*'un Kurumsal Kökeni

Yukarıda gösterdiğim gibi, Çin'de yayımlanan bazı Çağdaş Uygur sözlükleri, *borun* kelimesini Çince 保人 *bao-ren*'den alıntı olarak açıklamaktadır. Ancak, bu, 保人 *bao-ren* için Pinyin sistemi ile verilen imlanın etkisi altında kalmış bir halk etimolojisi olmalı, çünkü *borun* kelimesi, milâdi 19. yüzyılın sonunda hazırlanan VWTD'de kaydedilir, yani Çin dilinin Uygurca'yı yoğun şekilde etkilemeye başlamasından çok daha önce Uygurcada *borun* kelimesi bulunmaktaydı. Oysa biz, milâdi 13.-14. yüzyıla ait eski Uygur belgelerindeki *borun* (*borun bāgi*; *borunluq*) kelimesinin kayıtlarını bulmaktayız; dolayısıyla *borun* kelimesinin kökeni şüphesiz eski Uygurcadadır.

Ayrıca, Çince "kefil" anlamındaki 保人 *bao-ren* kelimesinin eski Uygur belgelerinde *paošin* şeklinde görülmesi, daha sonra da oradan Moğolcaya *baosin* olarak geçmiş olması bu görüşümüzü desteklemektedir.¹³ Dolayısıyla, *borun* ve *paošin* şeklinde aynı zamanında iki kelime var olmuşsa, bu iki kelimenin kökenleri aynı olamayacaktır.

Eski Uygurca *borun* kelimesinin dilbilimsel kökeni bilinmemesine rağmen, toplumsal bir kuruluş olan *borunluq* "kefil kuruluş"un sözünün tarihî kökeni için, Tang devleti döneminde Turfan Havzası'na yerleştirilen 五保 *wu-bao* "beşli kefil kuruluşu" adlı sosyal bir kuruluşu önerebilmekteyiz. Çince Turfan metinleri üzerine yapılan araştırmalara göre, *wu-bao* kuruluşu, beş aileden oluşmakta ve vergi veya işgücü hizmetlerini karşılamaktaydı, ayrıca her birinden 保頭 *bao-tou* "kefil başı" adlı bey sorumluydu.¹⁴

¹³ Cleaves 1955, 11, 16, 21, 25, 39; Mori 1961, 135-146; ClarkIntro, 164, 320-324; SUK 2, 161-162; Yoshida et al. 2008, 41-42, 52, 54. Uyg. *borun* ve *paošin* arasında fonksiyonel farklılık da bir sürüncemede kalmış sorun olmaktadır.

¹⁴ Niida 1937, 310-329; Niida 1980, 671-677; Matsumoto 1977.

Wu-bao kuruluşu ile ilgili olarak, Berlin Turfan koleksiyonunda bulunan Çince bir metin Ch 1028 dikkate değerdir. Turfan Havzası'nda yaşayan halkın resmî nüfus kütüğüne ait bir fragman olan bu metinde, 逕陌歿 *Jing-mo-mo*, 呂善慶 Lü Shanqing, 湯阿語骨咄祿 *Tang-a yu gu-duo-lu* ve 賣苟奴 *Mei-gou-nu* kişi adları geçmektedir. Üçüncüsü *Tang-a yu gu-duo-lu* ise kesinlikle eski Uygurca kişi adı *Tonga-Qutluq*'un transkripsiyonu olması dolayısıyla, bu nüfus kütüğü de Batı Uygur hanlığı dönemine, yani milâdi 10.-12. yüzyıla ait olmalıdır [krş. VOHD 12,3 #142]. Metne göre, *Tonga-Qutluq*'dan başka üç kişi de 第二保 *di-er bao* "İkinci kefil kuruluşu"na ait olmuştur. Bu yüzden, Batı Uygur hanlığı döneminde de bir kefil kuruluşunun bulunduğu ve hanlığın yönetimi veya hükümeti tarafından nüfus kütüğüne kaydedilerek resmî vergilerin veya işgücü hizmetinin vazedildiğini bilebilmekteyiz. Böyle bir kefil kuruluşu, Tang döneminde *wu-bao* "beş aileleri kuruluşu"un mirası olup eski Uygur hukuk belgerinde geçen *borun-luq*'un gerçek kökeni olabilmektedir.

Bu tarihsel durumu açıklamak için kaynaklar ve kanıtların hâlâ yetersiz olması dolayısıyla yukarıda yer verilen görüş, kuramsal olmaktadır. Yine de bu öneri, gelecek zamanda eski Uygur hukuk belgelerinin ve eski Uygur toplumunun daha iyi incelenmesine katkı sağlayacaktır.

4. Sonuç

Eski Uygur toplumunda sosyal bir kuruluş olan *borunluq*'un sıklıkla Uygur halkları tarafından oluşturulmuş ve birçok vergiyi, işgücü hizmetini karşılamakta ortaklaşa işbirliğine dayanan bir sistem olduğunu kabul edebiliriz. Bu yüzden de *borunluq* sözü *onluq* "onlu" ile yakın olsa da resmi idari sistemde de biraz farklı olmuştur. Bu sonuç da şimdiye kadar incelenen ve henüz yayımlanmamış eski Uygur hukuk belgelerini araştırmamız için bir anahtar olabilecek, eski Uygurların toplumsal geleneğine ve vergi sistemlerine bir ışık tutacaktır.

5. Metinler

Metin A = U 5311 (T II D 360)

Bu hesap cüzdanındaki fragman, ilk defa Radloff tarafından yayımlanmıştır [USp, No. 91]. Yazma üzerine bilgiler ve akademik çalışmalar için bk. VOHD 13,21 #212. Araştırma olarak, genelde Radloff'un transkripsiyonunu izleyen, Li Jingwei 1996a, 184-187 da buraya eklenebilir.

1 <i>bošaču</i>	Bošaču'nun
2 <i>bo(r)un bāgi bolmīš</i>	<i>borun-bāgi</i> olduğu
3 <i>-ta birmiš-im öč(ü)kän-</i>	zamanda (vergi için) verdiğim (mal aşağıdaki gibi). Öçükän-
4 <i>-kă iki bađman min b</i>	-e iki <i>batman</i> un v(erdim).

5 *iki bağman äđ tögi*
 6 *iki bağman bir boγuz*
 7 *at bir küri borsu []*
 8 *tapïγ-čï ođung [](.)*
 9 *ödüš ävintä bir*
 10 *tapïγ-čï biš bay*
 11 *ođ bir tingčan yaγ*
 12 *üč bay ođung ürüng*
 13 *tämür ilči-kä []*
 14 *yarim böz b lük[čüng-]*
 15 *-lüg baxši-qa yarim böz*
 16 *b yana yarim böz turpa[n]-*
 17 *-liγ-qa b sičyan-čï-niing*
 18 *yumšaγ böz-kä bir böz*
 19 *b sičyan-čï 'W(..)[]*
 20 *ulaγ-qa iki []*
 21 *qari sarïγ-qa (.)[]*
 22 *böz b yašmiş*
 23 *käzig-tä üč bađman*
 24 *äđ üč bađman tögi*
 25 *min b bir tapïγ-čï]*
 26 *bir tingčan ya[γ b]*
 27 *udči borun bägi*
 28 *bolmiş-ta birmişim*

 29 *käzig-tä iki bağman*
 30 *min b iki bağman*
 31 *äđ b İduq q(u)[t-]*
 32 *-qa bir tapïγ-čï [b]*
 33 *yana šišir äv-in(tä)*
 34 *bir (ba)đman äđ b*
 35 *yana yiti qari böz*
 36 *lükčüng-lüg-kä b*
 37 *čaqir tayši äv []*
 38 *bitgäci-lär (.)[]*
 39 *qoyn-qa bir []*
 40 *böz (b) (...)[]*
 41 *[] kä(..)[]*
 42 *[](.)[]*

[eksik]

İki *batman* et v(erdem). Pirinç
 iki *batman* (verdim). Bir yenir
 at (ve) bir *küri* bezelye [. . . .]
 hizmetçi ve odun [. . . .]
 Ödüš'ün ailesi yerine, bir
 hizmetçi, beş bağ
 ot, bir *tingčan* yağ ve
 üç bağ odun Ürüng-
 -Tämür elçi'ye [verdim].
 Yarım bez v(erdem). Lük[čüng-]
 -lü bir üstada yarım bez
 v(erdem). Yine yarım bez Turfan-
 -lı'ya v(erdem). Sičyančï'nin
 yumuşak bezi için bir bez
 v(erdem). Sičyančï [.]
 Ulak için iki [.]
qari [bez verdim]. Sarïγ'a [.]
 bez v(erdem). Günah işlemiş(?)
 Vardıyalı işgücünde üç *batman*
 et, üç *batman* pirinç
 unu v(erdem). Bir hizmetçi ve
 bir *tingčan* yağ [ğ verdim].
 Udči'nin *borun bägi*
 olduğu zamanda (vergi için)
 verdiğim (mal aşağıdaki gibi).
 Vardıyalı işgücünde iki *batman*
 min v(erdem). İki *batman*
 et v(erdem). İduq-qut
 'a bir hizmetçi [verdim].
 Yine Šišir'ün ailesi yerine,
 bir *batman* et v(erdem).
 Yine yedi *qari* bez
 Lükčünglü'ye v(erdem).
 Čaqir-tayši'nin ailesi [için ...]
 kâtipler [.]
 koyun için bir [.]
 bez v(erdem). [.]
 [.]-ye [.]
 [.]

Notlar

A1, bořaču : S.-Chr. Raschmann'ın dikkat edip gördüğü gibi, harfin *PW S'().W* olduğu görünür. Ancak, *zudči* ile birlikte bir kiři adı olması gerekir. Orijinal müsveddesinin *PW* ve *S'().W* arasında harf yazılmayan yerde kağıt yıpranmıştır: Radloff'un *buřači* okuyuşu, Malov tarafından (*bu*) *S'ĈW* şeklinde düzeltilmiştir. Raschmann, eski okuyuşuma dayanarak *bo[q]satu* şeklinde göstermektedir. Ben yeniden *bořaču* okuyuşunu öneririm, çünkü bu kiři adı St. Petersburg koleksiyonundaki (henüz yayımlanmamış) eski Uygurca bir hesap cüzdanında (SI Kr IV 700⁹) geçmektedir. Bu kiři adı *bořaču*, Çince'den gelmiş olabilir, ancak kökeni de belli değildir.

A2, bo(r)un : Radloff tarafından *buyruq* okuyuşu genelde araştırmacılarca kabul görmüştür [mesela ClarkIntro, 450, No. 125; Umemura 1977b, 013-014; Li Jingwei 1996a, 184]. Ancak, yukarıda yer verdiğim gibi, harfler açıkça *PWRWN = borun* şeklindedir.

A3, öč(ü)kän : Radloff'un *öngü* okuyuşu deęiřtirilmelidir; Moęolca *öčüken ~ öčügken* "küçük" [Lessing, 629] sözünden alınan kiři adı olmalıdır.

A4-6, bağman : Eski Uygur ağırlık ölçüsü *batman*, milâdi 13.-14. yüzyılda Çin. 斤 *jin* (yaklaşık 640 gram) sözünü karşılamıştır [Matsui 2004, 197]. Moęol İmparatorluğu'nun yönetmeliğinde, posta istasyonu sistemini (Mo. *jam ~ jamči*) kullanan yöneticilere bir günlük erzak olarak 1 *jin* un, 1 *jin* et, 1 升 *sheng* pirinç ve 1 *sheng* içki verilmiştir [Matsui 2004, 197]. Elimizdeki metnin 4.-6. satırda geçen eşyalar, yani 2 *batman* un, 2 *batman* et, 2 *batman* pirinç, Moęol İmparatorluğu'nun posta istasyonu sistemini kullanan yöneticilere verilen erzak olabilmektedir [Matsui 2005b, 74-76, 78].

A5, tögi : "Dövülerek kabuğu çıkarılmış mısır ya da pirinç" [ED, 478]. 明 Ming Devletinin Çince-Uygurca sözlüklerinde Uyg. *tögi*, Çin. 米 *mi* "pirinç" ile çevrilmektedir [Ligeti 1996, 270-271; Shōgaito 1984, 140, No. 557].

A6-7, boyuz at : Bu "yenir at, yemeğe uygun at" terimi, Berlin'deki bir emirnamede, U 5285'te geçmektedir [Matsui 2002, 107-108]. Müsveddede, Radloff'un *boyuz* sonrası eklediği *-liğ* eki için boş yer bulunmamaktadır.

A7, borsu : "Bezelye ve baklagil ailesinin diğer bitkileri; tost bezelye; bezelye; fiğ; mercimek" [ESTJ II, 275]. Kanıt olarak Berlin'de saklanan eski Uygur bir hesap cüzdanında (Ch/U 6156v) *ziki bağman borsu* "2 *batman* bezelye" bulunmaktadır.

A7-8 : Radloff, 7[bir] *stapıę-či* "[einen] Arbeiter" eklenmiştir.

A9, ödüş ävintä : Radloff'un okuduğu ve Li Jingwei'nin kabul ettiği *öktüş* "Holzspalten(?)" düzeltilmelidir. Kişi adı olan *ödüş* sıklıkla belgelenmiştir [mesela SUK Mi20; BT XXVI, Nrn. 134, 137, 152]. Burada 'VYNT' = *ävintä* (< *äv* "ev, aile" + *-intä* (loc.)) harflerinde -V- için çizgi -W- gibi yazılmıştır. Bu ifadeyi "X'in ailesi yerine" anlatması için bk. aşağıda not A33.

A11, tǰngčan : < Çin. 燈盞 *deng-chan* “kandil, lamba” [USp, 154-155; ED, 516]. Yağ (*yaγ*) için ölçü olarak sıklıkla geçmektedir [mesela, Ch/U 6213¹⁹⁻²⁰, Ch/U 6256₂, Ch/U 6851₆, or Ch/U 8136_{7,9,11}].

A12, ürüng : Başka bir okuma teklifi olarak Moğolca kişi adı *örüg* mümkündür. Kelime sonunda -K yatay şekilde gerginleşirse, aşağıda kaybolan kağıt parçasının biraz küçük olduğu söylenebilir.

A17, sičyan-či : “Sıçancı; dağ sıçanı avcısı” [ED, 796], burada kişi adı.

A19, 'W(..) : Radloff tarafından *öz-ingä* “özine” eklenmiş, ancak *-ingä* = YNK' için çizgi okunaksızdır.

A22-23, yaşmǰš : Bu ifade zor anlaşılmaktadır. Şimdilik ben *yazmǰš* < *yaz-* “yanlış yapmak” [ED, 983-984] okuyarak, belge yazıcısının esasında metnin yukarıda yazılı olan konuları bu 23.-26. satırlarda “yanlış” yazdığını düşünebileceğimizi kaydetmek istiyorum.

A23, kǰzig-tǰ : Eski Uygur *kǰzig* “sıra” ise Çin 番 *fan* 'ın *calque* olarak “işgücü hizmetinin sırası” veya “vardiyalı işgücü” demektir [Matsui 1998a; Matsui 2006; Matsui 2008; yorumu aşağıda: Cv5]. Radloff'un *kǰzig-tǰ* “sırayla” çevirisini kabul edemeyiz, çünkü, bağlama göre, *kǰzig* verilen eşyaların amacı veya hedefi olmuş olmalıdır. Ayrıca bunun belgesi 29. satırda ve Metin C_{16-8'} de bulunmaktadır.

A26-27: Bu iki satır arasındaki boş yer, bu hesap cüzdanının içindekilerin en az iki parçaya ayrıldığını göstermektedir [cf. VOHD 13,21 #212].

A31, iduq qut : “(Tanrıya tercih olunan) kutsal karizma”, bilindiği gibi, Batı Uygur hanlığının Moğolistan'dan ayrıldıktan sonraki hükümdarlarının unvanıdır. Burada 'Y-DWX XWT şeklinde yazılmaktadır. Radloff'un *ägdäcin qu* okuyuşu düzeltilmelidir.

A33, šišir äv-intä : Buradaki *šišir* “kristal” [ED, 868] kişi adıdır. Radloff ve Li Jingwei, *äv-intä* “evinde, onun evi içinde” olarak çevirmişlerdir. Ancak, bu hesap cüzdanındaki konu ise *borun-bägi*'ne “nerede” eşyalarını vermesi değil, “niçin, niye, neden” verdiği olmalıdır. Bu sebeple, Šišir adlı bir kişinin metnin yazıcısının *borun-luq'*una ait olduğunu ve onun ailesi “yerine” yazıcısının vergi veya işgücü hizmetlerini karşılamış olduğunu düşüneceğim. 9. satırda geçen *ödüş ävintä* de ayrıca “Ödüş'ün ailesi yerine” olarak anlaşılmalıdır.

Metin B = *U 9187 (T II Xanthippe) = Arat 1964, VIII [120/035]

İlk kez R. R. Arat tarafından yayımlanmıştır [Arat 1964, VIII]. Yazma üzerine bilgiler ve akademik araştırmalar için bk. VOHD 13,22 #413. Buraya araştırma olarak, genelde Arat'ın transkripsiyonunu izleyen, Li Jingwei 1996b, 275-276 eklenebilir.

1 *biz quqluy qay-a tǰmir turmǰš qalimdu il*

2 *tǰmür masi bayalčā başlap borunluq sö(z)-*

3 *ümüz kimqo-qa bu tǰmir qy-a-qa ton {sa}*

- 4 *sađıyī iki yarım böz-ni birgil*
5 *osal bolmaşun bu nişan biz-ning'ol*
1 Biz, Quđluγ-Qaya, Tämür-Turmiş, Qalimdu, İl-
2 -Tämür, Masi ve Baγalça başı *borunluq*
3 sözüümüz. Kimqo'ya. Bu Tämür-Qya'ya elbisenin
4 satış fiyatı olan 2 yarım-bez veriniz.
5 Tembellik olmasın. Bu imza(lar) bizimdir.

Notlar

B2, borunluq : Harfler açıkça *borunluq* = PWRWNLWX şeklinde görünür: Son -X 'a iki nokta eklenmelidir. Arat, *boruluqa* okuyarak, *Borulu'*nun bu belgeyi alacak kişinin adı olduğunu düşünmüştür.¹⁵ Bk. sonraki not B3.

B3, kimqo-qa : Arat, *yemü sän* okuyup, sadece "sen" diye çevirmiştir, çünkü *yemü'nün yamu* [ED, 934]'nın bir varyantı olduğunu düşünmüştür. Ancak, şimdi okuyuşu *kimqo-qa* "Kimqo'ya" şeklinde düzeltebiliriz. Kişi adı olan *kimqo* ise Çin. 金剛 *jin-gang* "elmas (= Skt. *vajra*)"dan gelmektedir [Matsui 2010a, 57]. Başka bir okuyuş önerisi olarak *YYMXW* = *yimqo* (< Çin. 嚴光 *Yan-guang*) mümkündür.

B4, iki yarım böz : Eski ve orta zamanında Çin'de ve Orta Asya'da değişim aracı olarak kumaşın, iki ucundan bükülmesiyle elde edilen şekil kullanılmaktaydı. Bu şekildeki beze eski Uygurcada *iki baylıγ böz* "iki (ucu) bağlı bez, iki tomarlı bez" denerek bir ölçü olmuştur. Dolayısıyla Uyg. *yarım böz* "yarım bez" ise bu *iki baylıγ böz*'ün olduğu bir tomar şeklinin adı olmaktadır [Tasaki 2006, 013-014; cf. Raschmann 1995, 46-47]. Elimizdeki metin de "2.5 bez" değil, "iki tane yarım bez" olarak anlaşılmalıdır.

Metin C = U 5960

İki yüzünde Uygurca metin bulunmaktadır. Bağlama göre, kağıdın ön yüzü giderler için hesap cüzdanı olarak kullanıldıktan sonra, kâğıdın bir parça kesilmiş arka yüzü, bir makbuz belgesi (Uyg. *yanut bitig*) olarak kullanılmıştır.¹⁶

Raschmann tarafından kısmi olarak yayımlanmış [Raschmann 1995, Nr. 46], ve tarafımdan arka yüzünün tamamı ele alınmıştır [Matsui 2005, 31-34]. Diğer bilgiler için bk. VOHD 13,21 #155.

Ön yüz

r1 (....)[](.....) (....)[]

¹⁵ Yeni yayımı için bk. *Makaleler* (ed. O. F. Sertkaya, Ankara, 1987), Arat, adı *buryçulu* biçiminde transkribe etmiştir. Li Jingwei'nin okuyuşu için bk. Li Jingwei 1996b, 276.

¹⁶ Arat'ın verdiği 225a77 ve 225b77 numaralara göre. Raschmann, benim ön ve arka yüz ayrımlarımın tersini düşünmektedir [VOHD 13,21 #155].

- r2 (...) [](.) (b)öz (.....) *yarım böz säv[i](nč)*
r3 *yarım (bö)[z] yo(l) (bu)[q]-a yarım böz (t)[o]rčï*
r4 *y[a]rım böz darm-a yarım böz töläk*
r5 *yarım (bö)z bilä (ygrmi) ya(rım böz)*
r6 *käzig-tä s[n]gadz-qa bir som-a yol*
r7 *buq-a b bir tapıyçı suv krgiz*
r8 *bir tapıyçı torčï täsi b bor-qa*
r9 *yarım böz taypo b nägbäy içi*
r10 *-ning yarım böz b tört yngiq-a*
r11 *käzig-tä saq äd-kä yarım böz bk*
r12 *tämür b. iki qar[i] böz-(k)ä (....)*
r1 [.]
r2 [. . .] bez [. . .] yarım bez. Sävinč
r3 yarım bez (verdi). Yol-Buqa yarım bez (verdi). Torčï
r4 yarım bez (verdi). Darma yarım bez (verdi). Töläk
r5 yarım bez (verdi). Tamamen 20 yarım bez (verdik).
r6 Vardiyalı işgücünde Sangadz'a, 1 buğday birasını Yol-
r7 -Buqa v(erdi). Bir hizmetçi Suv-Krgiz,
r8 bir hizmetçi Torčï-täsi v(erdi). Şarap için
r9 yarım bez Taypo v(erdi). Nägbäy-içi
r10 'nin yarım bez v(erdim?). Dördüncü gününde
r11 vardiyalı işgücünde baldır et için yarım bez Bäk-
r12 -Tämür v(erdi). İki qarï bez için (. . . .)

Arka Yüz

v1 <i>yunt yıl yitinč ay bir yangiq-a</i>	At yıl(ının), yedinci ay(ının) bir(inci) günü(nde).
v2 <i>biz ödämiş yol buq-a torčï t(ä)[si]</i>	Biz Ödämiş, Yol-Buqa, Torčï-täsi ve
v3 <i>suv krgiz başlap borun-luq bu</i>	Suv-Kärgiz başlı borun-luq'umuz, bu
v4 <i>yöläk-ning yitinč ay-qï</i>	Yöläk'in yedinci ayki
v5 <i>käşig böşi biz-kä t(ü)käl tä(gip)</i>	Vardiyalı işgücü bezi bize bütün olarak ulaştığı için
v6 <i>tuğup turyu yanuğ bitig</i>	tutmakta olduğu makbuz belgesini
v7 <i>birdimiz bu nişan bişing ol</i>	verdik. Bu imza(lar) bizimdir.
v8 <i>mä(n t)orčï (a)yıd(ıp bitdi)m</i>	Ben, Torčï, söyletip yazdım.

Notlar

Cr5, bilä : Burada açıkça "tamamen, bütün" demektir. Yukarıda 3.1. bölümünde gösterdiğim U 5309 (= Matsui 1998b, Text 5) ve U 5291 (= Matsui 1998b, Text 6)'den başka, bk. Matsui 1998b, Texts 4^{7,10,14,16,19}. Burada geçen *ygrmi yarım böz* 'ün "20 (tane) yarım bez" olarak anlatılması için bk. yukarıda 3.2. bölümündeki açıklamam ve not B4.

Cr6, som-a : “Buğday birası” veya “şarap” [Zieme 1997, 441-442].

Cr7, suv krgiz : Ayrıca v3. satırında geçmektedir. Eski makalemde *krgez* ~ *k(ä)rgiz* kelimenin *kerges* “yırtıcı kuş” ile ilgili olduğu saydım [Matsui 2005, 33], şimdi onun Hristiyan kişi adı *kövärgiz* (< Syr. *giwargīs*)’in bir varyantı olduğunu önermekteyim [Matsui 2002, 116-117]. Eğer tahminim doğruysa, ondan önceki *suv* da olağan anlamdaki “su” değil, bir Hristiyan unvanı olan *suγvar* ~ *suvar* (< Sogd. *swγβ’r* ~ *swqb’r*) “(Hristiyan) rahip” [Gharīb, 364-365, Nos. 9032, 9054]’in kısaltması olmalıdır. Berlin koleksiyonundaki eski Uygurca bir mektupta (U 5293) *ärkägün yaryun(?) yošmuđ yawwisip başlap su(γv)ar bägi-lär-skä* “Hristiyanları hükmeten(?) Yoşmuğ ve Yawwisip başlı rahip beylerine” ifadesi geçmektedir.¹⁷

Cr8, torči täsi : Bu kişi, r1. satırda geçen *Torči* ile özdeşleştirilebilmektedir [bk. aşağıdaki not Cv8]. Buradaki *täsi* ise *tisi* (*tesi*) ~ *titsi* ~ *titsi* (< Chin. 弟子 *di-ci*) “talebe, öğrenci”nin bir varyantı olmalıdır [krş. TT VIII, 99; ATG, 371].

Cr9, nägbäy : Galiba Moğolca bir kişi adı *negübei* (> Pers. *nīkpāy*)’den gelmektedir.

Cr11, saq äd : Eski Uygurca *say* “sağlam, sağlıklı” da uygun olabilecek ancak bu bağlamda Farsça *sāq* “baldır”ın et için bir ölçü olarak kullanıldığı sayabiliriz. Bir zorunlu vergi emirnamesinde (U 5284) *bir saq äd* “bir baldır et” tanıklanmaktadır [Matsui 2002, 108-109, Text B; Matsui 2004, 200].

Cv5, yitinc ay-qī käšig böši : Uyg. *käšig böši* ~ *käzig bözi* “vardiyalı işgücü bezi” de kesinlikle “işgücü hizmetinin vardiyası yerine verilen para olarak bez” demek olup Turfan Havzası’ndan bulunan Çince belgelerde geçen 番課縹布 *fan-ke shi-bu*’yu karşılamaktadır. Elimizdeki ifade de eski Uygur toplumunda “işgücü hizmetinin vardiyası (*käzig*)”in ayda bir kez zorlandığını göstermektedir. Bk. Matsui 2005a, 33-34; Matsui 2006, 200.

Cv6, yanuğ bitig : Bağlama göre elimizdeki tanık da açıkça “makbuz, makbuz belge” olarak anlatılmalıdır. İki kontrat belgesinde (SUK Mi18, Mi23) geçen *yanut bitig* ~ *yantut bitig* ibaresi için “kopya” veya “dönüş belgesi” gibi anlatımlar da düzeltilmelidir. Bk. Matsui 2005a, 25-36.

Cv8, torči : Elimizdeki gibi makbuz belgesinin özel bir kâtip tarafından oluşturulması şüpheli olsa da, burada belge yazıcısı olan *Torči* ise v2 satırda *borun-luq*’un bir üyesi olarak geçen *Torči-täsi* ile özdeşleştirilebilir. Dahası ^{r1}*Torči* ve ^{r8}*Torči-täsi* de büyük bir ihtimalle özdeşleştirebilir.

¹⁷ Bu U 5293 Berlin koleksiyonundaki Hristiyan Uygur metinlerini açıklayan Raschmann 2009’da zikredilmemiştir. Uyg. *ärkägün* ~ Mong. *erke’ün* için “Hristiyan (ve Maniheizt) olmayan”, bk. Moriyasu 2010, 12-16; *yar-* “to split, cleave; to decide (judicially), rule, control” bağlı *-yun* eki için bk. OTWF, 327-329; *yošmuđ*, Soğd. *ywšmbd* “pazar” [Gharīb, 451] kökenli kişi adı; ayrıca *yawwisip* adı da Syr. *yawwēph* “Joseph” kelimesinden alınmıştır.

Kısaltmalar ve Kaynaklar

- Arat, Reşid Rahmeti. 1964: Eski Türk hukuk vesikaları. *Türk Kültürü Araştırmaları* 1, 1-53.
- ATG = Annemarie von Gabain, *Alttürkische Grammatik* (3. ed.). Wiesbaden, 1974.
- BT XXVI = Yukiyo Kasai, *Die Uigurischen Buddhistischen Kolophone*. Turnhout (Belgium), 2008.
- ClarkIntro = Larry Vernon Clark, *Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th – 14th cc.)*. Ph.D. dissertation submitted to Indiana University. Bloomington, 1975.
- Cleaves, Francis Woodman. 1955: An Early Mongolian Loan Contract from Qara Qoto. *Harvard Journal of Asiatic Studies* 18, 1-49, +4 pls.
- ED = Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford, 1972.
- ESTJ = Ervand Vladimirovic Sevortjan, *Etimologičeskij slovar' tjurkskix jazykov*, 4 vols. 1974-1989.
- Gharīb, Badresaman. 2004: *Sogdian Dictionary*. Tehran.
- Jarring, Gunnar. 1964: *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary*. Lund.
- Li Jingwei 李經緯 1996a: 吐魯番回鶻文社會經濟文書研究 *Research on Social Economic Uyghur Documents from Turfan*. Urumqi.
- Li Jingwei 李經緯 1996b: 回鶻文社會經濟文書研究 *Research on Social Economic Uyghur Documents*. Urumqi.
- Matsui Dai 松井太 1998a: モンゴル時代ウイグルスタン税役制度とその淵源 [Some Taxation Systems in Uiguristan under the Mongols and Their Origin]. *Tōyō gaku* 79-4, 026-055.
- Matsui Dai 松井太 1998b: Uigur Administrative Order bearing "Qutluγ-seals". *SIAL* 13, 1-62, +15 pls.
- Matsui Dai 松井太 2002: モンゴル時代ウイグルスタンの税役制度と徴税システム [Taxation and Tax-collecting Systems in Uiguristan under Mongol Rule]. In: K. Matsuda (ed.), *Research on Political and Economic Systems under Mongol Rule*, Osaka, 87-127.
- Matsui Dai 松井太 2003: ヤリン文書：14世紀初頭のウイグル文供出命令文書6件 [The Yalīn-Texts: Six Uigur Administrative Orders from the Early Fourteenth Century]. *Jinbun shakai ronsō (Jinbun kagaku hen)* 10, 51-72.
- Matsui Dai. 2004: Unification of Weights and Measures by the Mongol Empire as Seen in the Uigur and Mongol Documents. In: D. Durkin-Meisterernst et al. (eds.), *Turfan Revisited*, Berlin, 197-202.
- Matsui Dai 松井太 2005a : ウイグル文契約文書研究補説四題 [Four Remarks on the Uigur Contract Documents]. *Studies on the Inner Asian Languages* 20, 27-64 (Chin. translation in 吐魯番學研究 *Tulufan-xue yanjiu* 2008-2, 118-139).
- Matsui Dai. 2005b: Taxation Systems as Seen in the Uigur and Mongol Documents from Turfan: An Overview. *Transactions of the International Conference of Eastern Studies* 50, 67-82.
- Matsui Dai 松井太 2006: 回鶻語 kâzig 與高昌回鶻王國税役制度的淵源 [Uigur kâzig and the Origin of the Tax-Labor Systems of the Qoço Uigur Kingdom]. In: 吐魯番學研

- 究：第二屆吐魯番學國際學術研討會論文集 *Proceedings of the 2nd International Conference of Turfanological Studies*, Shanghai, 196-202.
- Matsui Dai. 2008: Uigur *kāzig* and the Origin of Taxation System in the Uigur Kingdom of Qočo. *Türk Dilleri Araştırmaları* 18, 229-242.
- Matsui Dai. 2009: Bezeklik Uigur Administrative Orders Revisited. In: Zhang Dingjing & Abdurishid Yakup (eds.), *Studies in Turkic Philology: Festschrift in Honour of the 80th Birthday of Professor Geng Shimin*, Beijing, 339-350.
- Matsui Dai 松井太 2010a: Uigur Peasants and Buddhist Monasteries during the Mongol Period. Re-examination of the Uigur Document U 5330 (USp 77). In: T. Irisawa (ed.), *"The Way of Buddha" 2003: The 100th Anniversary of the Otani Mission and the 50th of the Research Society for Central Asian Cultures*, Kyoto, 55-66.
- Matsui Dai 松井太 2010b: 西ウイグル時代のウイグル文書供出命令文書をめぐって [Three Uigur Administrative Orders for Delivery of the 10th-12th Centuries]. *Jinbun shakai ronsō (Jinbun kagaku hen)* 24, 25-53.
- Matsumoto Yoshimi 松本 善海 1977: 吐魯番文書より見たる唐代の鄰保制 [Joint Surety System of the Tang Dynasty as seen in the Turfan Chinese Documents]. In: 中國村落制度の史的研究 *Historical Studies on the Village Structure in China*, Tokyo, 1977, 395-440. (Original published in 1963)
- Mori Masao 護雅夫 1961: A Study on Uygur Documents of Loans for Consumption. *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko* 20, 111-148.
- Moriyasu Takao 2002: On the Uighur Buddhist Society at Čiqtim in Turfan during the Mongol Period." In: M. Ölmez / S.-Chr. Raschmann (eds.), *Splinter aus der Gegend von Turfan: Festschrift für Peter Zieme anlässlich seines 60. Geburtstags*, İstanbul / Berlin, 153-177.
- Moriyasu Takao 森安孝夫 2010: 日本に現存するマニ教絵畫の發見とその歴史的背景 [The Discovery of Manichaean Paintings in Japan and Their Historical Background]. *Nairiku ajiashi kenkyū* 25, 1-29.
- Niida Noboru 仁井田陸 1937: 唐宋法律文書の研究 *The Critical Study on Legal Documents of the T'ang and Sung Eras*. Tokyo.
- Niida Noboru 仁井田陸 1980: 中國法制史研究・奴隸農奴法・家族村落法 *A Study of Chinese Legal History: Law of Slave and Serf, and Law of Family and Village*. Tokyo.
- Raschmann, Simone-Christiane. 1995: *Baumwolle im türkischen Zentralasien*. Wiesbaden.
- Raschmann, Simone-Christiane. 2009: Traces of Christian Communities in the Old Turkish Documents. In: Zhang Dingjing & Abdurishid Yakup (eds.), *Studies in Turkic Philology: Festschrift in Honour of the 80th Birthday of Professor Geng Shimin*, Beijing, 408-425.
- Shōgaito Masahiro 庄垣内正弘 1984: 『畏兀兒館譯語』の研究 [A Study of the Chinese-Uigur Vocabulary *Wei-wu-er-guan Yi-yu*]. *SIAL* 1 [1983], 51-172.
- SIAL = *Studies on the Inner Asian Languages*. Kobe / Osaka.
- SUK = 山田信夫 Yamada Nobuo, ウイグル文書契約文書集成 *Sammlung uigurischer Kontrakte*, 3 vols. Ed. Juten Oda et al., Osaka, 1993.
- Tasaki Chiharu 田先千春 2006: 古代ウイグル語文獻に見える bay について [On the Term bay Found in Old Uighur Documents]. *Tōyō gaku* 88-3, 01-026.
- TT VIII = Annemarie von Gabain, *Türkische Turfan-Texte VIII. Texte in Brāhmīschrift*. Berlin, 1954.

- Umemura Hiroshi 梅村坦 1977a: 違約罰納官文言のあるウイグル文書 [Uigur Documents with an Official Forfeiture Clause]. *Tōyō gaku* 58-3/4, 01-040.
- Umemura Hiroshi 梅村坦 1977b: 13 世紀ウイグルスタンの公權力 [Public Power in Thirteenth-century Uighuristan]. *Tōyō gaku* 59-1/2, 01-031.
- Umemura Hiroshi 梅村坦 1987: イナンチー族とトゥルファン-ウイグル人の社會 [The Īnančī Family and Turfan Uyghur Society]. *Tōyōshi kenkyū* 45-4, 90-120.
- USp = Wilhelm Radloff, *Uigurische Sprachdenkmäler*. Ed. S. E. Malov. Leningrad, 1928.
- UTIL = *Uyghur tilining izahliq lughiti*, 6 vols. Beijing, 1990-1998.
- VOHD 12,3 = 西脇常記 Nishiwaki Tsuneki, *Chinesische und manjurische Handschriften und seltene Drucke*, Teil 3. *Chinesische Texte vermischten Inhalts aus der Berliner Turfansammlung*. Tr. Christian Wittern, ed. Simone-Christiane Raschmann, 2001: Stuttgart: F. Steiner.
- VOHD 13,21 = Simone-Christiane Raschmann, *Alttürkische Handschriften 13, Dokumente*, Teil 1. Stuttgart, 2007.
- VOHD 13,22 = Simone-Christiane Raschmann, *Alttürkische Handschriften 13, Dokumente*, Teil 2. Stuttgart, 2009.
- VWTD = Wilhelm Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte*, 4 vols. St. Petersburg, 1893-1905.
- WHCD = 維漢詞典 *Wei-han ci-dian (Uyğurqə-Hənzüqə luqə)*. Ürümqi, 1982.
- Yoshida Jun'ichi 吉田順一 et al. 2008: ハラホト出土モンゴル文書の研究 *Study on the Mongolian Documents Found at Qaraqota*. Tokyo.
- Zieme, Peter. 1994: *Samboqdu* et alii. altürkische Personennamen im Wandel der Zeiten. *Journal of Turkology* 2-1, 119 -133.
- Zieme, Peter. 1997: Alkoholische Getränke bei den alten Türken. In: Á. Berta (ed.), *Historical and Linguistic Interaction between Inner-Asia and Europe*, Szeged, 435-445.

ESKİ TÜRKÇEDEN ÇAĞDAŞ UYGURCAYA

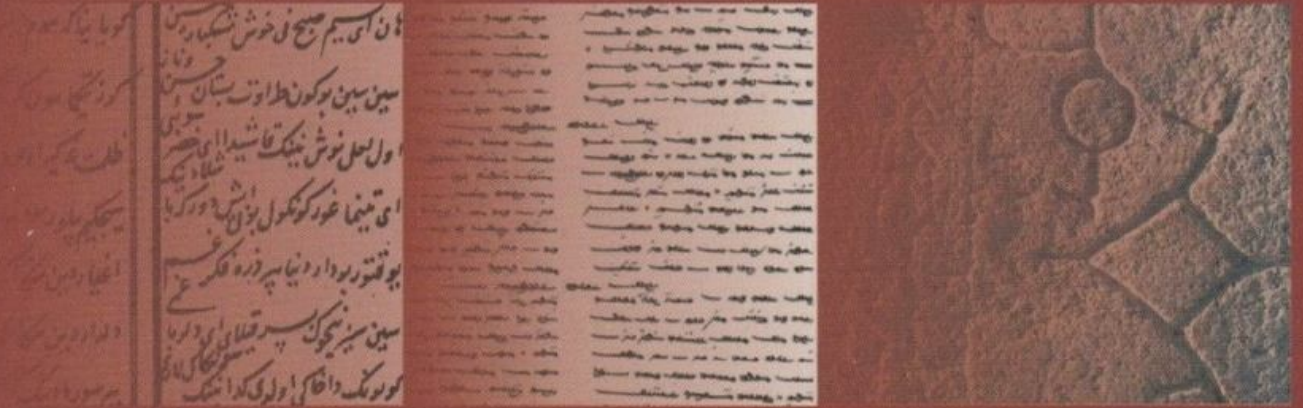
Qedimqi Türk Tilidin Hazırqi Zaman Uygur Tiligiçe

From Old Turkic to Modern Uyghur

Mirsultan Osman'ın Doğumununun 85. Yılına Armağan

Mirsultan Osman Tugulğanligining 85. Yilige Armağan

Festschrift in honor of Mirsultan Osman on the Occasion of His 85th Birthday

Editörler

Aysima Mirsultan

Mihriban Tursun Aydın

Erhan Aydın

kömen

Kömen Yayınları 122

1.Baskı Şubat 2015

ISBN: 978-605-5184-35-3

Kömen Yayınları
Kürkçü Mah. Rampalı Çarşı Zemin Kat Nu: 11
Konya
eposta:komen54@hotmail.com
Tel: 0332 3534715

T.C. Kültür Bakanlığı Sertifika Nu: 31019

Baskı
Şelale ofset
Fevzi Çakmak Mah Hacı Bayram Cad. Nu.: 22
0.332 342 07 88 Konya
Matbaa Sertifika Nu.:13361

İÇİNDEKİLER

Ön Söz / كىرىش سۆز	7
Dileysa Hajiyewa Prof. Mirsultan Osman'ın Hayatı ve Eserleri	11
Amine Ğappar مەنبىلىك ئۆتكەن ھايات	17
Eset Süleyman ئانا تىل ئىشقىدا ئۆتكەن ھايات	23
Makaleler	
Arslan Abdulla 从维吾尔语中的“怪象”看知识阶层的语言态度	31
Hakan Aydemir “Yılan” Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine Bir Not	43
Erhan Aydın Moğolistan'daki Runik Harfli Eski Türk Yazıtlarının Envanter Sorunları ve Bir Numaralandırma Denemesi	53
Ildikó Bellér-Hann Uyghurlardiki chach örüş äñ'änisi	75
Dai Matsui Eski Uygur Hukuk Belgelerinde Geçen <i>borun</i> ve <i>borunluq</i> Üzerine	89
Siglinde Dietz Xuanzang und die sechs Häretiker	107
Marcel Erdal Eski Türk Yazısı Yazmaları ve Gramer Özellikleri	119

Galib Barat Erk شەھىرى كاتاڭ نامى توغرىسىدا	133
Jun Sugawara ئۆلگىلەر ۋە ئەمەلىي ھۆججەتلەر- شىنجاڭنىڭ كۆپ خىل قانۇنلار ئاساسىدىكى يەرخەت ئۆلگىلىرىنىڭ قېلىپلىرى توغرىسىدا	139
Michael Knüppel Betrachtungen zum zeilenfüllenden “H” im “Manichäischen Pothi-Buch”	163
Aysima Mirsultan «جاھاننامە» داستانىنىڭ گېرمانىيەدە ساقلىنىۋاتقان يەنە بىر نۇسخىسى توغرىسىدا	167
Mutsumi Sugahara Off-glide denasalization of /ŋ/ in Middle Turkic	177
Mehmet Ölmez Hoten Ağzının Leksik Hususiyetleri	189
Zühal Ölmez Ali Şir Nevâyî'nin Eserlerindeki Moğolca Sözcükler -I-	195
Klaus Röhrborn / Aloïs van Tongerloo Aus der Frühzeit der Turfan-Forschung: Briefe von Annemarie von Gabain an Henry de Vocht	203
Ablet Semet / Ali Äysa Prophezeiung über die Maitreya-Geburt Neues zum 11. Kapitel der uighurischen <i>Maitrisimit nom bitig</i>	221
Osman Fikri Sertkaya Eski Uygur Türkçesinde Deyimler	251
Shinmen Yasushi <i>Hākim begs and the Qing Dynasty in the Addendum to the Turkic translation of Tārīkh-i Rashīdī's descriptions of the 19th century</i>	271
Abdubesor Şükür بۈگۈنكى ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئەدەبىي تەلەپپۇزىدا ساقلىنىۋاتقان مەسىلىلەر ھەققىدە	285

Mihriban Tursun Aydın	
维吾尔语复句中假设因果逻辑关系子范畴.....	313
Jens Wilkens	
Some Indo-European loan elements in Old Turkic	319
Yang Xiao / Zhang Tieshan	
回鹘文《金光明经》中的直译型佛教术语研究	335
Prof. Mirsultan Osman'ın Albümünden	371